

Sahib Raiq oğlu Rəhimli

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında

Dövlət İdarəçilik Akademiyasının doktorantı

E-mail: rahimlis175@gmail.com

SƏNAYENİN KLASTERLƏŞMƏSİNƏ DÜNYA ALİMLƏRİNİN VƏ ÖLKƏLƏRİNİN YANAŞMALARI

Xülasə

Məqalədə dünya alimlərinin sənayenin klasterləşməsinə yanaşmalarının təkamülü və müxtəlif ölkələrin klasterlərin inkişaf etdirilməsi sahəsində təcrübəsi qısa şəkildə təhlil edilir, inkişaf ənənələrinin spesifikasiyası baxımından xarici ölkələrdə sənaye qruplarının formalaşmasının modelləri nəzərdən keçirilir, AI-də rəqəmsallaşma, beynəlmilləşmə və yaşıl keçidin klaster qrupları üçün üç əsas prioritet olduğu vurğulanır.

Açar sözlər: klaster, klaster siyasəti, beynəlxalq klaster strukturları, innovasiya, rəqabət, klasterləşmə.

UOT: 691.1

JEL: A11

Giriş

Ərazinin iqtisadi məkanının təşkilinin səmərəliliyinin artırılması qloballaşma şəraitində dünya ölkələri iqtisadiyyatlarının müasir inkişafının ən mühüm problemlərindən biridir. Əmtəə və xidmətlərin yeni satış bazarları, əraziyə ixtisaslı kadrların və investisiyaların, o cümlədən xarici investisiyaların cəlb edilməsi uğrunda rəqabət daim güclənir. Bu problemin həlli istiqamətlərindən biri müəyyən ərazidə istehsalın təmərküzləşməsinin müxtəlif formalarının inkişaf etdirilməsidir ki, bu da təkə regionun özünün deyil, həm də öz inkişafında aqlomerasiya effektindən istehsalda istifadə edən ayrı-ayrı müəssisələrin müəyyən rəqabət üstünlüklərini formalaşdırmağa imkan verir. Bu baxımdan son onilliklərdə klaster modeli dünyanın əksər ölkələrində prioritet mövqeləri tutmaqdadır. Sənayenin klasterləşməsi nəticəsində istehsal münasibətlərinin konfigurasiyasında baş vermiş dəyişikliklərlə əlaqədar əldə olunmuş nailiyyətlər sayəsində rəqabətqabiliyyətlik köklü şəkildə

dəyişmişdir. Bu, əsasən məhsuldarlıq və innovasiyalar; müəssisə miqyaslı problemlərin həlli; zəngin ərazilərin nümayiş effektləri; müasir tip müəssisələrin yaradılması kimi məsələlərin həlli imkanları ilə bağlıdır. Buna görə də, sənayenin klasterləşməsinə böyük elmi və siyasi maraq göstərilməsi təsadüfi deyildir. Müvafiq olaraq bu məqalədə vəzifə klasterlərin müasir iqtisadi nəzəriyyədə və dünya ölkələrinin iqtisadi siyasətində dəyərini və rolunu müəyyən etməkdir.

Materiallar və müzakirələr

"Klaster" ingilis dilindən tərcümədə "qrup", "yığılma", "təmərküzləşmə" mənalarını verir. İqtisadi leksikonda geniş yayılmazdan əvvəl, bu anlayış uzun müddət dəqiq və təbiət elmlərində istifadə edilmişdir. Məsələn: riyaziyyat (çoxölçülü məlumatların klaster analizi), kibernetika (dispetçer sistemi ilə birləşdirilmiş eyni tip kompüterlərin hesablama qrupları), fizika, kimya və biologiya kimi elm sahələrində istifadə edilir.

Sənaye və ya regional klasterlərin öyrənilməsi uzun bir tarixə malikdir. Klaster müəyyən bir ərazidə bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəli olan müəssisələrin iqtisadi aqlomerasiya obyektini kimi sənətkarlıq istehsalı dövründən məlum olsa da, iqtisadiyyatda klaster nəzəriyyəsi iqtisadi coğrafiya məcrasında inkişaf etmişdir.

Mütəxəssislər hesab edirlər ki, “klaster konsepsiyası boş yerdə yaranmayıb, onun XIX əsrin əvvəllərində D.Rikardo tərəfindən işlənilib hazırlanmış müqayisəli üstünlüklər nəzəriyyəsindən qaynaqlandığı aydın görünür”

Lakin o da qeyd edilməlidir ki, hələ 1776-cı ildə A.Smit ixtisaslaşmanın, yəni bircins məhsulların istehsalının xüsusi texnoloji proses, xüsusi avadanlıq və kadri olan müstəqil sənaye sahələrində cəmləşdirilməsini və daha sonra onlar arasında məhsulların mübadiləsindən faydaların əldə edilməsini kəşf etmişdir. A.Smit “Xalqların sərvətinin mahiyyəti və səbəbləri haqqında tədqiqatlar”da qeyd edir ki, ixtisaslaşma əmək bölgüsü ilə yanaşı, məhsuldarlığın yüksəldilməsinin əsas amili, maliyyə rifahı naminə insanlar arasında təsərrüfat əməkdaşlığının ən ümumi formasıdır.

Klaster yanaşmasının meydana gəlməsi ortaq əmək ehtiyatları, sənaye resursları ilə yerli təminatı, bilik və məlumatların yayılmasını təmin etmək üçün eyni sahədə fəaliyyət göstərən firmaların lokallaşmasını tədqiq edən və bu fenomeni başa düşmək üçün aqlomerasiya yanaşmasını populyarlaşdıran Alfred Marşallın adı ilə əlaqələndirilir. A.Marşall klasterləri lokallaşdırılmış sənaye (localized industry) adlandırır [5]. Bir çox tədqiqatçılar hesab edirlərki, klaster yanaşmasının “sələfi” elə məhz A.Marşallın lokallaşdırılmış sənayesidir [12]. Bu, çox vaxt klasterin sinonimi kimi istifadə olunan ən məşhur və bəlkə də məna baxımından ən

yaxın anlayışdır. Bu tədqiqatçıların fikirlərinə görə, məhz A. Marşall ilk dəfə özünün «İqtisad elminin prinsipləri» adlı əsərində firmaların məhsuldarlığının və onların fəaliyyətinin nəticələrinin bilavasitə onların yerləşdiyi yerdən və iqtisadi subyektlərinin coğrafi yaxınlığından asılı olduğunu empirik şəkildə sübut etmişdir. Marşall qeyd edilən kitabında oxşar sənaye müəssisələrinin məkanda lokallaşması mənasını verən “sənaye rayonları” terminindən istifadə edir. Kiçik müəssisələrin aqlomerasiyasının davamlılığını izah etmək üçün iqtisadçı xarici qənaətlər və ya eksternalilər, yəni müəssisələrin coğrafi təmərküzləşməsindən əldə edilən aşağıdakı müsbət effektlər anlayışını daxil etdi: bilik və innovasiya mübadiləsindən əldə edilən effekt, əmək resurslarından birgə istifadədən əldə edilən effekt, tədarükçülərə sərbəst çıxış imkanının olmasından əldə edilən effekt (“satıcı -alıcı” zənciri).

A.Marşallın konsepsiyasına görə, istehsalın təmərküzləşməsi müxtəlif mürəkkəblik dərəcəsinə malik məhsulların istehsalında ixtisaslaşmış xeyli sayda şirkətlər arasında yekcins məhsulun istehsalının müxtəlif mərhələlərində formalaşan münasibətlərin xüsusi rolu ilə şərtlənir [6]. Müəllif sənaye rayonunun qarşılıqlı təsirlər mexanizmini alqı-satqı prosesindən çox, “konstruktiv kooperasiya” ilə müəyyən etmiş, onun əhəmiyyətini və hətta bu təşkilatlar üçün xidmət şəbəkələrinin qurulması imkanlarını qeyd etmişdir. Eyni zamanda, A.Marşallın fikrincə, sənaye rayonu çərçivəsində kiçik ölçülü bu prosesdən əldə edilən iqtisadi səmərə iri şirkətlərin miqyasında qənaətlə müqayisə oluna bilər.

Sonradan bir çox tədqiqatçılar Marşallın sənaye rayonları konsepsiyasını modernləşdirmiş və dəyişdirmişlər (M.Piore, C.Sabel, C.Bekattini və başqaları). XX əsrin 1970-ci

illərində Q.Bekattini İtaliyanın timsalında sənaye dairələri nəzəriyyəsini işləyib hazırlamış, onu “sosial-ərazi fenomeni, təbiət baxımından və tarixən məhdud sahədə insanlar birliyinin və firmalar populyasiyasının eyni vaxtda fəal iştirakı” kimi səciyyələndirmişdir [13].

Sonralar (1890-1950) ədəbiyyatda “sənaye məhəllələri” (industrial districts) ifadəsi geniş yayıldı. Hal-hazırda daha populyar olan “klaster” termini xeyli sonra ortaya çıxmış və klaster konsepsiyasının əsasını Marşallın təlimi təşkil etmişdir. Hesab edilir ki, “klaster” anlayışı iqtisadi münasibətlər nəzəriyyəsinə M.Porter tərəfindən daxil edilmişdir [15]. O, sahə və təşkilatlarda təsərrüfat əlaqələrinin strukturunu və səmərəliliyini təhlil etmək üçün “klaster” terminindən istifadə etmişdir. Klaster yanaşmasının banisi kimi M.Porter klasteri “müəyyən ərazidə fəaliyyət göstərən, rəqabət aparan, fəaliyyət ortaqlığı ilə səciyyələnən, bir-birini qarşılıqlı şəkildə tamamlayan coğrafi baxımdan qonşu olan və bir-biri ilə qarşılıqlı bağlı olan şirkətlər (istehsalçılar, təchizatçılar və s.) və onların fəaliyyəti ilə bağlı olan təşkilatlar qrupu (təhsil müəssisələri, dövlət orqanları, infrastrukturunu inkişaf etdirən şirkətlər)” kimi müəyyən edir [8]. Yuxarıdakı tərif iqtisadi-coğrafi vahid kimi klasterin mahiyyətini tam əks etdirir. Eyni zamanda, diqqət, bir qayda olaraq, klasterin təcrid olunmuş bir şey deyil, vahid sistemin bir hissəsi olduğuna yönəldilir. Burada öz növbəsində sistem çərçivəsində klasterlərin uğurlu fəaliyyətini şərtləndirən qarşılıqlı əlaqə və qarşılıqlı asılılıq mövcuddur.

M.Porter qeyd edir ki, ən rəqabət qabiliyyətli klasterlər o regionlarda formalaşır ki, burada tək-cə firmalar arasında deyil, həm də özəl firmalar və dövlət sektorunun xidmət tədarükçüləri (rəqabət üstünlüyünün vacib yerli mənbələri - məktəblər, universitetlər,

elmi-tədqiqat mərkəzləri, vençur kapital və tənzimləyici orqanlar) arasında möhkəm əlaqələr qurulur [17].

Porter klaster nəzəriyyəsi məktəbi qısa müddətdə yalnız tədqiqatçı alimlər deyil, həm də planlaşdırıcılar, praktikerlər və siyasətçilər arasında populyarlıq qazandı. Porterin təklif etdiyi nəzəriyyəni insan kapitalı, infrastruktur və intellektual mülkiyyətin qorunması kimi ənənəvi siyasət alətlərinə baxmayaraq meydana gəldi.

Məkan iqtisadi inkişafı sahəsində müxtəlif tədqiqat istiqamətləri M.Porterinin milli rəqabət üstünlükləri haqqında kitabının nəşrindən sonra ümumi olaraq “klaster yanaşması” adlandırılan bir hadisəyə çevrilməyə başladı. Porterin böyük töhfəsi ondan ibarət idi ki, o, əvvəllər toplanmış geniş nəzəri və empirik materialı sistemləşdirə bildi.

Neoklassik ənənədə nəqliyyat xərclərinin və miqyas effektinin sənayenin yerləşməsinin formalaşmasına təsiri vurğulanır (Hoover 1937; Isard 1951; Krugman 1991). İnkişaf etmiş dünyada Fordist kapitalizmin post-Fordist kapitalizmə iqtisadi transformasiyasından sonra, son otuz ildə aqlomerasiya və klasterlərə yenidən diqqət yetirilməyə başlanılmışdır.

Hooverin əsərlərində (1937, 1948) aqlomerasiya daxili genişlənmə, lokallaşma və şəhərləşmə iqtisadiyyatından ibarət olaraq təsnif edilmişdir. Burada daxili genişlənmə bir miqyas iqtisadiyyatını təmsil edir; lokallaşma iqtisadiyyatları eyni sektora aid olan müəssisələrin məkan konsentrasiyası nəticəsində xərclərin azaldılmasını həll edir; urbanizasiya iqtisadiyyatları sektorlardan asılı olmayaraq müəssisələrin aqlomerasiya faydalarını nəzərə alır.

Müasir dövrdə dünyanın əksər regionlarında istehsal və biznes şəbəkələrinin fəaliyyəti və inkişafı üzrə qabaqcıl təcrübə və bilgilər mühüm əhəmiyyət daşıyır. Xüsusilə

Avropa İttifaqı, ABŞ, Çin, digər inkişaf etmiş və eləcə də yeni sənaye ölkələrinin bir sıra aparıcı istehsal şirkətləri klaster əməkdaşlığı formalarını genişləndirmişlər.

Günümüzdə klaster qrupları dünyanın bir çox yerində regional inkişaf və innovasiya strategiyalarının vacib bir tərkib hissəsinə çevrilmişdir və bir sıra kritik qiymətləndirmələrə baxmayaraq (bax, məsələn, Martin & Sunley, 2003; Frenken et al., 2014), klaster anlayışı iqtisadi coğrafiyada, innovasiya tədqiqatlarında və əlaqəli fənlərdə geniş istifadə olunur.

Qərb ədəbiyyatında klasterlə bağlı mənbələrə geniş nəzər yetirməklə qeyd edə bilərik ki, bu günə qədər klasterlərin təkamülü ilə bağlı ədəbiyyat ən azı iki səbəbə görə kifayət deyil.

Birincisi, Haifeng Qianın(2014) qeyd etdiyi kimi, klasterlər 1980-ci illərə qədər elmi tədqiqatçıların diqqətini cəlb etməmişdir. Bu günə qədər aparılan ən güclü tədqiqatlar post-Fordizm kontekstində tipoloji məsələlərlə bağlıdır və ümumiyyətlə, klasterləri əsasən statik hesab edirlər (məsələn, Markusen, 1996).

İkincisi, fərqli klaster qrupları (və hətta eyni tip içərisində olanlar) müxtəlif təkamül yolları nümayiş etdirə bilər ki, bu da ümumi cəhətlərin axtarışını çətinləşdirir.

Markusen (1996, s.296) sənaye bölgəsinin özünəməxsus bir tipologiyasını təqdim edir və onu "fərqli iqtisadi ixtisaslaşmaya malik ticarət yönümlü fəaliyyətin geniş və məkanla ayrılmış sahəsi" olaraq təyin edir. E. Markusen qeyd edir ki, sənaye dairələrinin cəlbədicilik amilini qloballaşmanın çağırışlarına baxmayaraq, ərazinin rəqabət qabiliyyətini yüksəldən dairə idarəetmə sistemində daxil edilmiş kiçik innovativ firmaların fəaliyyəti təşkil edir [14].

Scott'un yeni sənaye yerlərinin kənarında davamlılıq nümayiş etdirən digər "yapışqan"

sənaye bölgələrinin olduğunu müdafiə edir və dörd növ sənaye bölgəsinə təklif edir [1, s.296].

"*Marşal sənaye bölgələri*" adlandırılan birinci tip, kiçik və yerli şirkətlərin üstünlük təşkil etdiyi bir biznes quruluşuna sahibdir. Bu bölgələrdə, ümumiyyətlə uzunmüddətli müqavilələrlə təmin edilən yerli təchizatçılar və alıcılar arasında əhəmiyyətli həcmdə ticarət mövcuddur və hər hansı bir xüsusi firma əvəzinə rayonun daxilində olan çevik əmək resursları (laborpool) mövcuddur. Klassik Marşalsənaye bölgəsi ilə müqayisədə, İtaliya bölgələri daha innovativ, kooperativ, yerləşmiş olmaqla yanaşı, həm də hökumət rəhbərliyi mövcuddur.

İkinci tip sənaye bölgəsi olan "*mərkəzli və təchizatçılarla əhatə olunmuş*" ("hub-and-spoke") bir və ya bir neçə böyük firma qərargahının yerli biznesdə həlledici rol oynadığı ərazidir. Bu firmalar şaquli şəkildə inteqrasiya olunur, yerli təchizatçılarla əhatə olunur və qeyri-lokal struktura malikdir. Bunlar, məhsul, xidmətlər və investisiya qərarları vermə baxımından da qlobal yönüdür.

Üçüncü tip "*köməkçi sənaye platformaları*" ("satellite industrial platforms") kimi adlandırılmışdır ki, bu da xarici mülkiyyətdə və mərkəzi qərargahı olan böyük filial müəssisələrinin üstünlük təşkil etdiyi bir biznes quruluşuna malikdir. Bu sahələr, "avtonom işləmək" bacarıqları olduğu təqdirdə, standart montaj fabriklərindən tədqiqat müəssisələrinə qədər genişlənə bilər. Müəssisə uzaq qərargahı tərəfindən idarə olunduğundan, digər yerli müəssisələrlə iş birliyi ümumiyyətlə zəifdir.

Dördüncü tip "*Dövlətə bağlı sənaye bölgələri*" adlanır. Bu, əyalət və ya paytaxtların, böyük dövlət qurumlarının və ya böyük dövlət universitetlərinin iştirakının üstünlük təşkil etdiyi biznes ssenarisini əhatə edir.

Bəzi konkret hallarda sənaye klasterlərinin təkamülünü izah etmək üçün əhəmiyyətli səylər göstərilmişdir (məsələn, Feldman, Francis və Bercovitz 2005; Huggins 2008). Ümumiləşdirmənin çətinliyinə baxmayaraq, bir neçə tədqiqatçı alimlər klaster təkamülünü müzakirə etmişlər və nəticədə ortaya çıxan ədəbiyyatlar dörd istiqamətə bölünə bilər [11, s.69-94]: 1) hər bir klaster özünün əsas sənayesinin istehsal dövrü ilə inkişaf edir, 2) texniki dəyişikliklər klasterin yeni sənaye strukturuna səbəb olur, 3) sənaye klasteri bir növdən digərinə transformasiya oluna bilər və 4) mövcud klaster və ya hətta mövcud şirkət yeni bir klasteri inkubasiya edə bilər.

Son iyirmi ildə və ya daha çox müddətdə regional sənaye qruplarına və klasterlərə böyük bir elmi və siyasi maraq yaranmışdır. Günümüzdə klaster qrupları dünyanın bir çox yerində regional inkişaf və innovasiya strategiyalarının vacib bir tərkib hissəsinə çevrilmiş və bir sıra kritik qiymətləndirmələrə baxmayaraq (bax, məsələn, Martin & Sunley, 2003; Frenken et al., 2014), klaster anlayışı iqtisadi coğrafiyada, innovasiya tədqiqatlarında və əlaqəli fənlərdə geniş istifadə olunur.

Geniş həcmli əsərlərdə klasterlərin niyə mövcud olduğuna, "fəaliyyətdə olan" və ya tam inkişaf etmiş klasterlərin əsas xüsusiyyətlərinin izahına diqqət ayrılmışdır. Bu statik yanaşmalarla müqayisədə uzunmüddətli klaster təkamülü ilə bağlı dinamikaya daha az diqqət yetirilmişdir.

Ölkələrin istehsal klasterləri şəbəkələrinin xüsusiyyətləri və fəaliyyəti təhlil edildikdə, ayrılıqda hər bir ölkənin bu sahədə öz xüsusiyyətlərinin olduğu məlum olur.

Hazırda dünyanın aparıcı iqtisadiyyatları yarımklastərləşib, 100-dən çox ölkə və regionda isə klaster siyasətinin bu və ya digər variantı mövcuddur [4]. 2008-ci ildə Avropa

ölkələri klaster siyasəti haqqında memorandum qəbul etmiş və bu memorandumda öz klasterlərini dünya texnoloji liderləri sırasına çıxarmaq niyyətlərini bildirmişlər.

Klaster və biznes şəbəkəsinin artımının yüksək tempi XX əsrin sonlarından qlobal bir tendensiyaya çevrildi, bu səbəbdən bütün qitələrdə mal və xidmətlərin genişlənməsi formaları və səbəbləri ümumiyyətlə yaygındır.

Kaliforniyadakı Silikon Vadisi qrupu, Hindistandakı Bangalore informasiya texnologiyaları klasteri və ya Avstraliya və Çili şərab klasterləri kimi beynəlxalq miqyasda tanınan qrupların nümunələri müəssisələrin rəqabət qabiliyyətli və qlobal bir üstünlük əldə edə biləcək bir mühit olduğunu nümayiş etdirir. Bununla birlikdə, ayrılıqda hər bir ölkənin bu sahədə öz xüsusiyyətləri var. OECD, UNCTAD və UNİDO-nun mövcud rəsmi məlumatlarına əsaslanaraq, ölkələrin istehsal klasterləri şəbəkələrinin xüsusiyyətləri və fəaliyyəti təhlil edildikdə bir sıra oxşar və fərqli cəhətləri müəyyən etmək mümkündür. Müasir beynəlxalq klaster strukturlarının bütün əsas üstünlüklərinin öyrənilməsi Azərbaycan sənayesi üçün də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Müasir mərhələdə Avropa İttifaqının 27 üzv dövlətlərinin əksəriyyəti klaster siyasətini daha yüksək səviyyədə inkişaf etdirir və bütün üzv ölkələrdə klasterlər fəaliyyət göstərir. Avropa Klaster İşbirliyi Platforması (ECCP), Avropadakı (və xaricində) klaster təşkilatlarının xəritəsini hazırlamaqla klaster təşkilatları baxımından Avropanın əhatə dairəsini aydın bir şəkildə təqdim edir. Ümumilikdə, bütün Avropa İttifaqı üzv dövlətlərindən (və kənarda) 460 klaster təşkilatı (2017 -ci ilin yanvar ayından etibarən) bu platformada profillənmişdir.

Klasterlər sayəsində bir çox Avropa bölgəsi müəyyən sahələrdə rəqabət üstünlü-

yünü inkişaf etdirə bilmişdir: Londonda maliyyə mərkəzi, Antverpendə neft-kimya klasteri, Hollandiyada çiçəkçilik klasteri, Danimarka və İsveç sərhəddində bio-əczaçılıq klasterlərini buna misal göstərmək olar.

Uğurlu klasterlər ixtisaslaşmalarının əsas məqsədində - mütəxəssislərin, texnologiyaların və investisiyaların cəlb edilməsində, qabaqcıl bazarlara və qlobal dəyər zəncirləri yaratmaq üçün regional əməkdaşlığa diqqət yetirməkdə əhəmiyyətli irəliləyiş əldə edirlər. Eyni zamanda, klaster qruplarındakı iqtisadi fəaliyyət ixtisaslaşma sahələrində təmərküzləşmə səviyyəsini artırmağa meyllidir.

İnkişaf ənənələrinin spesifikasiyası baxımından sənaye qruplarının formalaşmasının aşağıdakı altı modelinə qısa nəzər yetirmək olar [18, s.25].

İtalyan modeli: rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün müxtəlif klaster qruplarında birləşmiş çoxlu sayda kiçik firmaların fəaliyyətinə əsaslanır. Model yüksək dərəcədə fərqlənmə və tələb dəyişkənliyi olan aşağı texnologiyalı məhsullara tətbiq olunur.

Yapon modeli zəncirin müxtəlif mərhələlərində bir çox tədarükçünü birləşdirən böyük istehsalat malik aparıcı şirkət ətrafında formalaşır; texnoloji baxımdan mürəkkəb məhsulların istehsalı üçün istifadə olunur. Məhsulun işlənməsi yüksək, sabit tələbə əsaslanır və yalnız böyük satış həcmi ilə qarşılıqla bilən xərclərlə bağlıdır.

Biznesin beynəlmilləşməsi prosesini özündə ehtiva edən fin modeli güclü tədqiqat və inkişaf sektoru və qabaqcıl təhsil sistemi tərəfindən dəstəklənən yüksək səviyyəli innovasiya ilə səciyyələnir. Bu, nisbətən məhdud təbii ehtiyatlara və ixrac yönümlü kiçik, kompakt ölkələrə aiddir.

Nəticə etibarilə, daha əlverişli investisiya mühiti investorlara daha məqsədəuyğun biznes təklifinin edilməsi üçün şərait yaradır.

İnvestisiya güzəştləri əlverişli biznes mühitini əvəz edə bilməz; onları mövcud əlverişli investisiya mühitinə əlavə kimi nəzərdən keçirmək lazımdır [1, s.111].

Türkiyədə klasterləşmə fəaliyyəti ilk olaraq 9-cu Beş illik İnkişaf Planında, müəssisələrin birgə tədqiqat, təchizat və marketing fəaliyyətlərinə əhəmiyyət vermək, fiziki infrastruktur ehtiyaclarını ödəmək, şəbəkələr qurmaq və qruplaşma təşəbbüslərini dəstəkləmək məqsədi daşıyır. Təyin olunmuş sənaye bölgələrindəki müəssisələr və mövcud olanlar bu bölgələrə köçürülməyə təşviq edildi. Türkiyədə klasterləşmənin inkişafı ölkə ərazisinin böyük hissəsini təşkil etmişdir.

T.R. Sənaye və Ticarət Nazirliyinin koordinasiyası altında; Dövlət Planlama Təşkilatı, Xarici Ticarət və Xəzinə Müstəşarlığı, TOBB, OSBÜK, TESK, T.C. Sənaye və Ticarət Nazirliyi və KOSGEB -in müvafiq Ümumi Müdirliklərinin iştirakı ilə yaradılan işçi qrupu, keçirdiyi görüşlərdə razılığa gəldi və 03.07.2009 -cu il tarixində Türkiyə üçün klasterləşmə konsepsiyasını təyin etdi. Buna görə klaster qrupu:

- Bir -biri ilə əməkdaşlıq etmiş və eyni zamanda rəqabət aparmış ,
- Qlobal uzantılara malik olsalar da coğrafi olaraq bir və ya bir neçə bölgədə cəmlənmiş,
- Ümumi texnologiya və qabiliyyətlərlə bir -birinə bağlı olan müəyyən bir sahədə ixtisaslaşmış,
- Ya elmi əsaslı, ya da ənənəvi formada,
- Müstəqil firma qrupları ilə bir -birinə bağlı olan təşkilatlardır.

Son on ildə klaster siyasətinin həyata keçirilməsi Rusiya hökumətinin gündəmində də mühüm yer tutmuşdur. Mövcud klaster təşəbbüslərinin yarısı müxtəlif dövlət proqramları çərçivəsində dəstəklənir [3]. Bu gün

Rusiya Federasiyasında federal səviyyədə klasterlərin yaradılması və inkişafı üçün vahid bir mexanizm mövcuddur [7]: Rusiya Sənaye və Ticarət Nazirliyinin sənaye qruplarına dəstək proqramı mövcuddur. Dəstəklənən sənaye qruplarından bəziləri regionlararasıdır ki, bu da bir neçə bölgədən sənaye müəssisələrinin iştirakı ilə yeni əməkdaşlıq şəbəkələrini yaratmağa və genişləndirməyə, istehsal olunan məhsulların satış bazarlarını böyütməyə, həmçinin mövcud bölgələrarası əməkdaşlıq əlaqələrini nəzərə almağa imkan verir.

Beynəlxalq klaster strategiyalarının nəticələrini ümumiləşdirərək qeyd edə bilərik ki, onların tətbiq olunduğu ölkələrdə bölgələrinin inkişafına əhəmiyyətli bir təkan olmuşdur.

Avropa Klaster Abservatoriyası hesabat və tədqiqatlarında ənənəvi sənayelərin qovuşmasında yaranan on inkişaf etməkdə olan sənaye sahələrini müəyyən etmiş və onların fəaliyyətini xarakterizə etmişdir. Bu sahələrə aşağıdakılar aiddir:

- Müasir qablaşdırma və örtüklər;
- Bio-əczaçılıq;
- Su ehtiyatlarından istifadə;
- Kreativ sənayenin alt sahələri;
- Rəqəmsal texnologiyalar;
- Ətraf mühitin mühafizəsi texnologiyaları;
- "Yeni bilik və təcrübə" alt sektoru;
- Logistika xidmətləri;
- Tibbi avadanlıqlar;
- Mobil texnologiyalar.

Avropada inkişaf edən sənayelərin əsas fəaliyyət sahələrini ümumilikdə üç kateqoriyaya bölmək olar [2,c.120]:

- Almaniyanın cənubundan Benilüks vasitəsilə İngiltərənin cənubuna qədər dar bir zolaqda yerləşən Avropanın ənənəvi iqtisadi mərkəzi;

- Danimarkadan tutmuş İsveçin qərbinə və Stokholmdan Finlandiyanın cənubuna və Helsinkiyə qədər qərb və mərkəzi Baltikyanı bölgədə Avropa innovasiya liderləri;

- Əhalinin sıxlığının faydalarının daha yüksək olduğu digər Avropa şəhər mərkəzləri.

Avropa ölkələri və bölgələri klaster fəaliyyətini necə dəstəkləyir? Klaster proqramlarının əsas məqsədləri, tədbirləri və hədəf qrupları hansılardır? Dünyanın digər yerlərində klaster siyasəti nəyə diqqət yetirir? Bu kimi suallara 'Avropada və ondan kənarında klaster proqramları' adlı hesabatla cavab verilir. Bu sənəd - klaster dəstəyi 29 Avropa ölkəsində, Avropanın 49 bölgəsində və Avropanın xaricində olan 10 ölkədə (Braziliya, Kanada, Çin, İsrail, Yaponiya, Meksika, Sinqapur, Cənubi Koreya, Tayvan və ABŞ) araşdırılır. Avropada və xaricdə geniş bir klaster proqramının dərin təhlilləri dünyanın müxtəlif yerlərində klaster proqramlarının hansı hədəfləri həyata keçirdiyini və necə yerinə yetirildiyini göstərir. Ümumilikdə, hesabat klaster siyasətinin geniş yayıldığını və klaster dəstəyinin Avropada və dünyada iqtisadi inkişaf üçün çox əhəmiyyətli bir vasitə olduğunu ortaya qoyur.

COVID-19 qlobal pandemiyası 2020-ci ildə sənaye qruplarının fəaliyyət göstərdiyi mühiti əsaslı şəkildə dəyişdi. 2020-ci ilin fevral ayında Avropa İttifaqının İqtisadi İcmalı tələbə əsaslanan yavaş, lakin sabit bir iqtisadi artım proqnozlaşdırdı. Bununla birlikdə, COVID-19 və bunun nəticəsində meydana gələn sağlamlıq böhranı, bənzərsiz ictimai və iqtisadi çətinliklər törətdi. Bir neçə həftə ərzində İttifaq daxilindəki ölkələr kəlidənməyə başladı. Hökumətlər, infeksiyaların sayını azaltmağa kömək edən, milli sağlamlıq sistemlərinin dağılmasının qarşısını alan və bir çox insanların həyatını xilas

edən sosial uzaqlaşdırma qaydaları tətbiq etdilər. Eyni zamanda, bu tədbirlər iqtisadiyyatlara böyük xərclər hesabına başa gəldi, Avropa İttifaqının rəsmi proqnozuna əsasən, 2020-ci ildə real ÜDM-in 7,4% azalacağı təxmin edildi. İstehsal və dəyər zəncirləri, beynəlxalq və hətta Aİ regionunda xarici səyahətlər və s. əlaqələr pozularaq, demək olar ki, bütün sahələrdə milyonlarla müəssisə iqtisadiyyatı üçün ciddi şəkildə qeyri-müəyyənlik yaratdı.

COVID-19 ötən və cari ilin müəyyən edici mövzusu olsa da, digər tendensiyalar və inkişaf da davam etməkdədir. İqtisadi dayanıqlıq və bərpa 2021-ci ildə klasterlər üçün ən çox araşdırılan əsas problemlər olaraq təyin edilmişdir. Avropada aparılan araşdırma sorğusuna verilən cavablar, problemləri həll etmək üçün aşağıdakı strateji prioritetləri ortaya qoyur. "2021-ci ildə klasteriniz üçün əsas strateji prioritetlər nələrdir?" çoxsaylı seçim sualına Avropa İttifaqında cavablar göstərir ki, rəqəmsallaşma, beynəlmilləşmə və yaşıl keçid hazırda və yaxın gələcəkdə klaster qrupları üçün üç əsas prioritetdir.

Nəticə.

Beləliklə, aparılmış tədqiqat aydın şəkildə nümayiş etdirir ki, "klaster" anlayışı müasir iqtisad elmində möhkəm yer tutur. Sənayenin klasterləşməsinin problem sahəsini rəqabətqabiliyyətlik məsələlərinin (ölkənin, regionun, sahənin), milli sənaye siyasətinin və ərazi inkişafı siyasətinin təhlili və işlənilməsi üçün hazırlanması, habelə təsərrüfat subyektlərinin və biznesin, elmin, dövlətin, maliyyə institutlarının, vasitəçi təşkilatların qarşılıqlı fəaliyyətinin innovativ aspektlərinin öyrənilməsi təşkil edir. Sənayenin klasterləşməsinə dünya alimlərinin yanaşmalarının müxtəlifliyi onun praktiki olaraq həyata keçirilməsinə yeganə vahid yanaşmanın olmadığını göstərir. Dünya ölkələrinin sənaye klasteri

qruplarının formalaşması və inkişafı təcrübəsi də kifayət qədər fərqli xüsusiyyətlərə malikdir. Buna baxmayaraq, bu ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, milli iqtisadiyyatın inkişafı pərakəndə müəssisələrlə deyil, onların birləşmələri, qrupları, klasterləri, şəbəkələri ilə baş verir. Avropa İttifaqı, ABŞ, Çin, digər inkişaf etmiş və eləcə də yeni sənaye ölkələrinin bir sıra aparıcı istehsal şirkətləri klaster əməkdaşlığı formalarını genişləndirmişlər. Bu təcrübə Azərbaycan Respublikasının sənaye inkişafı üçün xüsusilə aktualdır, çünki ölkəmiz klaster inkişafının köməyi ilə dünyanın öndə gedən rəqabətqabiliyyətli ölkələri sırasına daxil olmalıdır. Eyni zamanda dünya alimlərinin baxışlarının müxtəlifliyi, dünya ölkələrinin sənaye klasteri qruplarının formalaşması və inkişafı təcrübəsinin rəngarəngliyi ölkəmizin sənayesinin klaster yanaşmasına əsaslanan inkişaf strategiyası və proqramlarının işlənilməsində nəzərə alınmalıdır. Bundan başqa, həm daxili amillərin, həm də xarici qlobal çağırışların təsiri altında klasterin səmərəli fəaliyyətini təmin edən idarəetmə üzrə təşkilati strukturların formalaşdırılması və onların təşkilati-hüquqi təsərrüfatçılıq formalarının əsaslandırılmasına dair təkliflərin işlənilməsi və hazırlanması baxımından tədqiqatların aparılmasına ehtiyac var.

Tədqiqat işinin yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir: investisiya layihələrinin həyata keçirilməsinin labüdlüyü; bir-biri ilə əməkdaşlıq etməklə eyni zamanda rəqabət aparmaq; qlobal uzantılara malik ola bilsələr də, coğrafi olaraq bir və ya bir necə bölgədə cəmlənmək; ümumi texnologiyaya və qabiliyyətlərlə bir-birinə bağlı olan müəyyən bir sahədə ixtisaslaşmaq.

ƏDƏBİYYAT SİYAHƏSİ:

1. Biznes və investisiya mühiti – OSCE, <https://www.osce.org/files/f/documents/0/7/19772.pdf>
2. Белоусова Е. А., Тенденции развития европейских инновационных кластеров, *Экономические науки*, 4(137), 2016.
3. Кластерная политика: достижение глобальной конкурентоспособности. Выпуск 2 / В.Л. Абашкин, С.В. Артемов, А.Н. Гусев и др.; Минэкономразвития России, АО «РВК», Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М.: НИУ ВШЭ, с.8, 2018, cluster_policy_v2
4. Ленчук Е.Б., Власкин Г.А. Кластерный подход в стратегии инновационного развития зарубежных стран // Проблемы прогнозирования. 2010. № 5.
5. Маршалл А. Принципы экономической науки. Т. 3. М.: Прогресс, 1993. 351 с.
6. Михальцов С.А. Генезис понятия индустриального района и его современная интерпретация. [Электронный ресурс]. //Современные проблемы науки и образования. – 2014 – № 4 – Режим доступа: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=14061>
7. О кластерах, Ассоциация развития кластеров и технопарков России, <https://akitrf.ru/clusters/about/>
8. Портер М. Конкуренция. М.: Изд. дом «Вильямс», 2005. 495 с.
9. European Cluster Panorama (2014) European Cluster Observatory report
10. Hrvatska Kostajnica, Dina Ionescu, What are clusters?, «CEI WORKSHOP ON CLUSTERS», OECD LEED Programme, 17942708.pdf
10. Innovation Clusters in Europe: A statistical analysis and overview of current policy support. European Commission. Available from: <http://www.central2013.eu/>
11. Becattini G. The Marshallian industrial district as a socio-economic notion / G. Becattini // Pyke F, Becattini G, Sengenberger W (eds) *Industrial Districts and Inter-firm Cooperation in Italy*. International Institute for Labour Studies, Geneva, 1990 P. 37-51; Becattini Giacomo. *Industrial Districts: A New Approach To Industrial Change* by G. Becattini, Giacomo Becattini. Hardcover, 2004 199 p.
12. Markusen Ф. Sticky places in slippery space: Ф typology of industrial districts / *The New Industrial Geography: Regions? Regulation and Institutions/ Edited by T. Barnes, M.S. Gertler/ Routledge: London, 2002 P. 106-124.*
13. Michaela Trippel, Markus Grillitsch, Arne Isaksen and Tanja Sinozic, July 2014, *Perspectives on Cluster Evolution: Critical Review and Future Research Issues*, Lund University, http://wp.circle.lu.se/upload/CIRCLE/workingpapers/201412_Trippel_et_al.pdf
14. Porter M.E. *The Competitive Advantage of Nations*. New York: Free Press, 1990.
15. Porter M. Harvard Business School. *Location, Competition, and Economic Development; Local Clusters in a Global Economy*; "Economic Development Quarterly"; February 2000 – Available at: <http://www.ecgroup.com/methodology/cluster.htm>
16. Prokhorova V. V., Anopchenko T. U., Chernikova V. E., Goloshchapova L.V., Kulikova N. N. Formation and development of industrial clusters in the socioeconomic regional system, *Revista ESPACIOS*. ISSN 0798 1015 Vol. 39 (№ 31), 2018, p.25
17. The UNIDO approach to cluster development, key principles and project expe-

riences for inclusive growth, cluster_approach_print UNIDO

18. Demet Erol, Kübra Yildirim, Türkiyə'de kümelenme yaşam döngüsü: ostim

medikal sanayi kümelenmesi örneği, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/876391>

Сахиб Райг Рагимли

Докторант Академии Государственного Управления при Президенте
Азербайджанской Республики

ПОДХОДЫ МИРОВЫХ УЧЕНЫХ И СТРАН К ПРОМЫШЛЕННОЙ КЛАСТЕРИЗАЦИИ

Резюме

Резюме: В статье кратко анализируется эволюция подходов мировых ученых к промышленной кластеризации и опыт разных стран кластерного развития, модели формирования промышленных групп с точки зрения специфики традиций развития, цифровизации, интернационализации и зеленого перехода в ЕС.

Ключевые слова: кластер, кластерная политика, международные кластерные структуры, инновации, конкуренция, кластеризация.

Sahib Raig Ragimli

Doctoral student of the Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Azerbaijan

APPROACHES OF WORLD SCIENTISTS AND COUNTRIES TO INDUSTRIAL CLUSTERING

Abstract

The article briefly analyzes the evolution of the approaches of world scientists to industrial clustering and the experience of different countries of cluster development, models for the formation of industrial groups in terms of the specifics of development traditions, digitalization, internationalization and green transition in the EU.

Key words: cluster, cluster policy, international cluster structures, innovations, competition, clustering.

Daxil olub: 14.02.2022